

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2025.01.006

УДК 930.85(477)«20/21»

Олександр Реснт (м. Київ),

голова Національної спілки краєзнавців України,

заступник директора Інституту історії України НАН України,

член-кореспондент НАН України

E-mail: kraieznavstvo@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>**Валерій Смолій** (м. Київ),

директор Інституту історії України НАН України,

академік НАН України,

член Президії Національної спілки краєзнавців України

E-mail: ukraine.middle.ages@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7656-5505>

Краєзнавство в Україні: сторіччя досліджень та суспільного визнання

У статті простежується розвиток краєзнавства в Україні впродовж останнього століття, висвітлюються періоди його становлення, піднесення, заборони та сучасного визнання, відзначається внесок у його поступ видатних діячів української історії та культури. Акцентується увага на ролі краєзнавства в формуванні національної свідомості та ідентичності, вихованні в молодого покоління почуття патріотизму та національної гідності. **Мета:** розкрити науково-дослідний потенціал краєзнавства, комплексної науки про край, визначити суспільну місію краєзнавчого руху та його вплив на українську громадськість, а також відзначити доробок видатних постатей в українському краєзнавстві. **Завдання:** означити здобутки краєзнавців у історичній, пам'яткознавчій, музейній, освітянській, бібліотечній краєзнавчих галузях, визначити суспільне значення краєзнавства через науково-просвітницьку, соціально-комунікаційну, видавничу та інформаційну діяльність. **Методологія:** в основі дослідження лежать наукові принципи: історизму, що передбачає вивчення краєзнавства як історичного явища, з урахуванням соціокультурних умов його виникнення та розвитку, об'єктивізму, який забезпечує неупереджене ставлення до історичних джерел та фактів, незаангажоване відтворення історичної дійсності. Дослідження ґрунтується на наукових підходах: міждисциплінарному, що поєднує методи та теоретичні засади історії, етнології, культурології, соціології та антропології, що дозволяє комплексно осмислити розвиток краєзнавства як історичного явища; антропологічному, який зосереджений на вивченні людини, її світоглядних орієнтирів у конкретному історико-культурному контексті; історико-культурологічному, який дозволяє простежити взаємозв'язок між соціально-історичними умовами та розвитком краєзнавства. Застосовані історичні методи: джерелознавчий, порівняльно-історичний, синхронний і діахронний аналіз, історичної реконструкції, польових досліджень. **Історіографічну базу** дослідження складають напрацювання українських науковців різних періодів з науково-теоретичної складової краєзнавства, його історії розвитку та сучасного стану, зокрема, вчених І. Франка, М. Грушевського, Д. Багалія, П. Тронька, М. Костриці, Л. Баженова, Г. Бондаренка та ін., а також праць сучасних науковців. У статті стверджується, що, сформувавши власну об'єктно-предметну сферу та визначивши специфіку тематичного поля та компетенцій, краєзнавство в I чверті ХХІ ст. розглядається як наука, що комплексно вивчає конкретну територію в просторовому та соціокультурному вимірах і характеризується багатогалузевою структурою. **Висновки:** системно досліджено науково-дослідний та науково-популярний потенціал українського краєзнавства за сторіччя, визначено його суспільне значення в контексті української історії і культури, окреслено стратегічні перспективи розвитку краєзнавства в українському суспільстві.

Ключові слова: українське краєзнавство, краєзнавчі дослідження, комплексна наука, галузі краєзнавства, Національна спілка краєзнавців України, громадянське суспільство, національна свідомість, патріотизм, просвітницька діяльність.

Oleksandr Reient (Kyiv)

Head of the National Union of Local Historians of Ukraine,
Deputy Director of the Institute of History of Ukraine, National Academy
of Sciences of Ukraine,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine
E-mail: kraeznavstvo@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>

Valerii Smolii (Kyiv)

Director of the Institute of History of Ukraine,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Member of the Presidium of the National Union of Local Historians of Ukraine
E-mail: ukraine.middle.ages@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7656-5505>

Local history studies in Ukraine: a century of research and public recognition

*The article traces the development of local history studies (kraieznavstvo) in Ukraine over the past century, highlighting the periods of its formation, growth, prohibition, and contemporary recognition. It emphasizes the contributions of prominent figures in Ukrainian history and culture to the advancement of local history studies, and focuses on the role of kraieznavstvo in shaping national consciousness and identity, as well as fostering patriotism and national dignity in younger generations. **Purpose:** To reveal the research potential of local history studies as a multidisciplinary science of a historical and geographical region, to highlight the scholarly contributions of outstanding personalities in Ukrainian kraieznavstvo, and to determine the social mission of the local history movement and its influence on Ukrainian society. **Objectives:** To outline the achievements of local historians in the fields of historical research, heritage studies, museum work, education, and library-based kraieznavstvo; and to define the social significance of local history through its scholarly, educational, social-communicative, publishing, and informational activities. **Methodology:** The study is based on scientific principles such as historicism, which involves examining local history as a historical phenomenon, taking into account the socio-cultural conditions of its emergence and development, and objectivism, which ensures impartiality towards historical sources and facts, and unbiased reproduction of historical reality. The research is grounded in academic approaches, namely: an interdisciplinary approach, which integrates methods and theoretical foundations of history, ethnology, cultural studies, sociology, and anthropology, enabling a comprehensive understanding of the development of local history studies as a historical phenomenon; an anthropological approach, focusing on the study of individuals and their worldview orientations within specific historical and cultural contexts; a historical-cultural approach, which makes it possible to trace the interconnection between socio-historical conditions and the development of local history studies. The research applies a range of historical methods, including source criticism, comparative-historical analysis, synchronous and diachronic analysis, historical reconstruction, and field studies. **The historiographical basis** of the study consists of numerous works by Ukrainian scholars from different periods, focusing on the scientific and theoretical aspects of local history, its development, and current state. In particular, it includes the research of I. Franko, M. Hrushevskiy, D. Bahalii, P. Tronko, M. Kostyrytsia, L. Bazhenov, H. Bondarenko, and others, as well as numerous contemporary studies. **It is asserted for the first time that**, having formed its own object-subject sphere and defined the specifics of its thematic field and competencies, local history in the first quarter of the 21st century has taken shape as a science that comprehensively studies a specific territory in spatial and socio-cultural dimensions and is characterized by a complex structure. **Conclusions:** The study systematically investigates the scholarly and popular-science potential of Ukrainian kraieznavstvo over the past century, defines its social significance in the context of Ukrainian history and culture, and outlines strategic prospects for the development of local history studies within Ukrainian society.*

Key words: Ukrainian kraieznavstvo, local history research, multidisciplinary science, branches of local history, National Union of Local Lore Researchers of Ukraine, civil society, national consciousness, patriotism, educational activities.

У 2025 р. Україна відзначає дві знакові дати, що єднають покоління та підкреслюють незламність національного духу – 100-річчя діяльності Національної спілки краєзнавців України та 110 років від дня народження видатного вченого, історика й громадського діяча, Героя України, академіка Петра Тимофійовича Тронька. Ці події, вшановані на державному рівні, мають особливу вагу саме зараз, коли український народ протистоїть черговій спробі знищення своєї ідентичності у повномасштабній війні з Росією. Варто наголосити, що сучасна російсько-українська війна є постколоніальною за своєю природою і спричинена імперським синдромом країни-агресорки. Для українців війна є екзистенційною, позаяк сучасна Росія де-факто не визнає ані Україну як державу, ані українську ідентичність¹. У сучасному контексті війни краєзнавство, як джерелом сили для українців, набуває ще більшої актуальності, адже боротьба за Батьківщину – це відстоювання свободи і незалежності рідної землі.

Впродовж століття українське краєзнавство пройшло складний і суперечливий шлях розвитку, що відображає загальні тенденції соціокультурних і політичних трансформацій історичного поступу держави. Його історія позначена чергуванням періодів піднесення, репресій, ідеологічного тиску та відродження.

Українське краєзнавство має давню історію та глибокі традиції. Значний внесок у його становлення зробили видатні науковці, серед яких – Іван Франко, Михайло Максимович, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Юхим Сіцінський, Микола Біляшівський та інші дослідники². Їхня діяльність сприяла утвердженню краєзнавства як окремої галузі наукових знань. Формування основ краєзнавства в Україні припадає на XVIII–XIX століття, коли воно зазнало значного впливу гуманітарних наук Західної Європи. У таких країнах, як Німеччина, Данія, Швеція, Австрія та Польща, краєзнавство вже тоді стало невід'ємною частиною шкільної освіти, починаючи з початкових класів. Вперше

термін «краєзнавство» (тобто знання і вивчення рідного краю) в українському контексті вживає Іван Франко в своїй ґрунтовній праці «Галицьке краєзнавство» (1892 рік). У ній він визначає наукові засади цього поняття та підкреслює його важливу суспільну і національно-культурну роль. І. Франко наголошує на необхідності знати своє оточення, розуміти минуле і сучасне свого народу та усвідомлювати свою приналежність до єдиного, свідомого національного організму³.

Як кожна наука, краєзнавство в своєму розвитку пройшло етапи зародження, становлення, розбудови та утвердження. На початку ХХ ст. в Україні сформувались наукові школи краєзнавства: київська, харківська, одеська та західноукраїнська з центром у Львові. Інтенсивністю краєзнавчих досліджень, масовістю науково-громадського руху, рівнем його організованості характеризуються 1920-ті роки. Зокрема, в складі Всеукраїнської академії наук плідно працювали кілька комісій краєзнавчого профілю: Етнографічна (1920 р.), Археологічна (1921 р.), Київська (1922 р.), Харківська (1923 р.), Одеська (1923 р.). Відзначаючи позитивну роль краєзнавчих комісій при ВУАН в академічному звіті Президії ВУАН, академіки В. Липський, А. Кримський, А. Лобода наголошували: «Необхідним є те, аби принаймні Центральні комісії краєзнавства у Києві, Харкові і Одесі користувались в урядових установах правами і авторитетами, які відповідають їх державному і науковому значенню»⁴.

Харківська Слобожанська комісія стала ініціатором проведення I Всеукраїнської краєзнавчої конференції 28–31 травня 1925 р., на яку зібралися 75 делегатів – представників 22 місцевих осередків з усіх регіонів УСРР⁵. Конференція ухвалила звернення до всіх краєзнавчих організацій, в якому, зокрема, говорилося, що вона стала «першою спробою виявити краєзнавчі сили УСРР, зробити перший підсумок досягнень, здобутих уже в краєзнавчій роботі, з'ясувати умови роботи та перспективи її, об'єднати

¹ Смолій В.А., Ясь О.В. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму // Вісник Національної академії наук України. 2022. № 6. С. 6.

² Баженов Л.В., Прокопчук В.С. Історія становлення та розвитку краєзнавства в Україні // Основи краєзнавства: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. О.П. Реєнта. Х., 2016. С. 42–47.

³ Франко І. Галицьке краєзнавство // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 46. Кн. II. К., 1986. С. 116.

⁴ Реєнт О., Дмитрук В. Поступ українського краєзнавства // Краєзнавство. 2015. № 1/2. С. 8–27.

⁵ Жванко Л. М. Краєзнавство. Конспект лекцій. Авт.: Жванко Л. М.: Харк. нац. акад. міськ. гос-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. С. 16.

краєзнавчі сили України. Конференція показала силу і життєдайність краєзнавчого руху»⁶.

Ідея створення краєзнавчого наукового центру реалізувалася, коли I Всеукраїнська краєзнавча конференція обрала Український комітет краєзнавства (УКК) при Головнауці, який складався з постійного органу в складі 15 осіб, серед яких М. Яворський (голова), Д. Багалій, О. Яната, М. Криворотченко та ін., і правління: 42 представники від окружних краєзнавчих осередків, зацікавлених державних та громадських організацій. У 1927 р. почав виходити журнал «Краєзнавство». Зазначимо, що вже в листопаді 1998 р. у Харкові, на будинку, де працював Український комітет краєзнавства, було урочисто відкрито меморіальну дошку. Саме з 28 травня 1925 р., від дати інституціоналізації вітчизняного краєзнавчого руху, веде відлік своєї історії Національна спілка краєзнавців України. Також, у січні 2017 р. делегати VI з'їзду НСКУ прийняли ухвалу про встановлення Всеукраїнського дня краєзнавства та його щорічне відзначення 28 травня⁷, що пов'язано з датою створення Українського комітету краєзнавства. Щороку основними формами широкого відзначення Всеукраїнського дня краєзнавства, що поступово перетворилося в Краєзнавчий марафон і охопило всю Україну, стали презентації книжок і книжкових виставок, зустрічі з краєзнавцями, проведення краєзнавчих фестивалів, конференцій, круглих столів, засідань тематичних клубів, виступи у ЗМІ тощо.

Отже, у 1920-х рр. краєзнавство сформувалося інституціонально і як потужний науково-освітній і культурно-громадський рух, тісно пов'язаний із процесами національної ідентифікації, розвитком локальних досліджень та популяризацією національної культури. Цей етап розквіту зумовлювався активністю краєзнавчих товариств, музеїв, освітян та ентузіастів-дослідників. Однак уже наприкінці 1930-х років радянський репресивний апарат завдав нищівного

удару по краєзнавству: чимало його представників зазнали переслідувань, публікації були вилучені, а сама галузь була підпорядкована ідеологічному контролю⁸. Цей період увійшов в історію науки як «репресоване краєзнавство».

У другій половині XX століття краєзнавство функціонувало переважно як допоміжний інструмент радянської історичної політики, що призвело до звуження його наукових завдань, втрати міждисциплінарності й редукції дослідницького інтересу до локальних тем, що не суперечили офіційному наративу. Конструктивний розвиток краєзнавства як науки за радянських часів був перерваний навішуванням ідеологічних ярликів, розгортанням масових репресій, масові репресії проти краєзнавців-дослідників в 1930-х рр. Краєзнавство трактувалося не стільки як окремий науковий напрям чи дисципліна, скільки як комплекс наукових дисциплін, з огляду на це розробка його теоретико-методологічної бази суттєво відставала⁹. Спостерігалася певна невідповідність між масштабністю краєзнавства як суспільного явища та рівнем його наукового узагальнення. Відставання краєзнавства від інших наук у перетворенні його на окрему наукову дисципліну зумовлювалося його багатовимірністю та станом розвитку науки за радянських часів в умовах однієї домінуючої методології¹⁰.

Із кінця 1980-х – початку 1990-х рр, на тлі розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності, розпочався етап реінтеграції краєзнавства в гуманітарний простір. 27 березня 1990 р. в Києві відбувся I Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд. Форум став установчим для створення Всеукраїнської спілки краєзнавців (ВСК), яка успадкувала традиції, започатковані свого часу Українським комітетом краєзнавства. Вагому роль у цьому процесі відіграв Герой України, академік НАН України, П.Т. Тронько, який зумів об'єднати краєзнавчі сили в країні в єдиний рух, заклав основи її подальшої діяльності та до

⁶ Реєнт О.П. З історії Національної спілки краєзнавців України (до 90-річчя заснування) // Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 5–10.

⁷ Інформаційне повідомлення про VI з'їзд Національної спілки краєзнавців України // Краєзнавство. 2017. № 1/2. С. 5–9.

⁸ Тронько П., Прокопчук В. Український комітет краєзнавства: історія становлення й наслідки діяльності // Краєзнавство. 2010. № 1-2. С. 90–91.

⁹ Кашаба О. Феномен історичного краєзнавства в контексті розвитку історичної науки // Краєзнавство. 2005. № 1. С. 31–34.

¹⁰ Звіт правління Національної спілки краєзнавців України (доповідь голови НСКУ, члена-кореспондента НАН України О. Реєнта) // V (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України (23 січня 2012 року): Матеріали та документи. К., 2012. С. 43–49.

2011 р. був незмінним головою Спілки краєзнавців. Завдяки його невтомній праці Спілка стала однією з найвпливовіших національних творчих спілок у нашій країні¹¹.

У цей період було здійснено низку важливих кроків: відновлено видання журналу «Краєзнавство», започатковано премію імені Д. Яворницького, у 2000 р. розпорядженням Президента України «Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України» уряду доручалося «забезпечити підготовку за участю Національної академії наук України «Історії міст і сіл України» у новій редакції», у 2001 р. видано Указ Президента України про розвиток краєзнавства¹², у 2002 р. Кабінет Міністрів України затвердив Програму розвитку краєзнавства на період до 2010 р.¹³, того ж року створено Міжвідомчу координаційну раду при Президії НАН України, а згодом, 16 жовтня 2008 р. Спілці краєзнавців України Постановою Кабінету Міністрів надано статус Національної¹⁴. Відбулося переосмислення історичного досвіду, активізувалися громадські ініціативи, було відновлено науково-дослідницьку діяльність у сфері мікроісторії та локальної спадщини. На початку 2000-х рр. українське краєзнавство дедалі активніше почало послуговуватися міждисциплінарними підходами, що забезпечило йому важливу роль у формуванні історичної пам'яті, патріотичному вихованні та культурній ідентифікації українства в умовах глобалізаційних і безпекових викликів.

Наступний етап у розвитку Спілки краєзнавців розпочався 23 січня 2012 р., коли було скликано V (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України у зв'язку з необхідністю обрання нового складу керівних органів після відходу з життя 12 вересня 2011 р. її засновника та

незмінного очільника впродовж понад 20 років Героя України, академіка Петра Тронька¹⁵. З'їзд обрав головою Спілки краєзнавців багаторічного першого заступника голови Спілки, члена-кореспондента НАН України Олександра Реєнта, першими кроками якого були гідне вшанування пам'яті Петра Тронька.

За поданням президії НСКУ в 2015 р. було прийнято рішення Київської міської ради про найменування вулиці на честь академіка П. Тронька, у Харкові з'явилися вулиця та провулок його імені, у Богодухові – вулиця, меморіальні дошки встановлено у с. Заброди та м. Богодухів на Харківщині, на навчальному корпусі Харківського національного університету ім. В. Каразіна, у Національному заповіднику «Хортиця» на Запоріжжі. Також Спілка заснувала щорічну краєзнавчу премію імені Героя України, академіка Петра Тронька, яка вручається за вагомих внесок у справу вивчення, дослідження й популяризації історико-культурних та природних багатств рідного краю¹⁶. Ім'я П. Тронька присвоєно Центру краєзнавства в Харківському національному університеті ім. В. Каразіна, спільно з НСКУ колектив Національної історичної бібліотеки України в 2011 р. започаткував Троньківські краєзнавчі читання¹⁷.

На сучасному етапі краєзнавство виступає важливим чинником поступального розвитку українського суспільства. Воно активно сприяє активізації ключових процесів у суспільно-політичній та духовній сферах. У цьому контексті соціогуманітарна парадигма краєзнавства набуває особливої суспільної ваги та актуальності. Напрацьований за останні роки досвід краєзнавчої роботи допомагає визначити основні напрями наукової діяльності всіх галузей НСКУ – на

¹¹ Смолій В., Реєнт О. Улюбленець Долі (до 100-річчя від дня народження академіка НАН України, Героя України П.Т. Тронька) // Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 167.

¹² III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 р.): матеріали та документи. К., 2004. С. 40–41.

¹³ IV з'їзд національної спілки краєзнавців України (28 жовтня 2008 р.): матеріали та документи. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 30, 39.

¹⁴ Літопис Національної спілки краєзнавців України: 2008–2018 рр. До 10-річчя надання Спілці краєзнавців статусу національної / Нац. спілка краєзнавців України: упоряд.: С.В. Букет, В.І. Дмитрук, Р.В. Маньковська, В.І. Милько. К.: НСКУ, 2018. С. 5.

¹⁵ V (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України (23 січня 2012 р.): матеріали та документи. К., 2012. С. 114–115.

¹⁶ Див. докладніше: Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини: зб. статей / упоряд.: О. Поважель, А. Сериков. Київ: Видав. дім журн. «Пам'ятки України», 2021.– 608 с., фот. (Б-ка журн. «Пам'ятки України», кн. 117.

¹⁷ Кочергін І. Другі Троньківські читання // Краєзнавство. 2012. № 1. С. 159–159.

укове, історичне, географічне, етнографічне, культурно-мистецьке, пам'яткознавче, освітянське, музезознавче, бібліотечне, туристичне краєзнавство, а також просвітницька й видавнича робота, збереження пам'яток історії та культури України, тісне співробітництво з науковими установами, освітніми закладами, музеями, бібліотеками, архівами, громадським сектором нашої країни.

Членами Спілки проведено значну роботу з узагальнення теоретичного і практичного досвіду в краєзнавстві, суттєво вдосконалено його науково-методологічні основи, поглибився рівень досліджень джерельної бази краєзнавчої проблематики. Вочевидь, що в роки незалежної України зріс інтерес до розробки загальної теорії краєзнавства, більш глибокого опрацювання теоретико-методологічних засад окремих його складових¹⁸. Нині українське краєзнавство в науковому та соціокультурному вимірі розглядається як цілісна, динамічна і відкрита система, що включає наукові напрями – географічний, соціокультурний, історичний, і успішно інтегрує з іншими науковими галузями, синтезуючи їхні знання з врахуванням власної специфіки, а також виконує важливі для розвитку суспільства науково-дослідницьку, освітянську, національно-виховну та інші соціокультурні функції.

За часів незалежності України та демократизації дослідницьких процесів динамічний розвиток сучасної української науки, для якої характерними стали методологічні прориви, стрімке поширення новітніх дослідницьких методик, підходів і концепцій, виникнення нових наукових напрямів та дисциплін, окреслив перед українським краєзнавством завдання пошуку власного місця в сучасному науковому просторі, необхідність осягнення передусім власного досвіду, адже напрацьований за багато десятиліть значний матеріал потребує наукової систематизації й осмислення. У вивченні локальної історії краєзнавці опираються на методологічний арсенал та інструментарій сучасних українських та зарубіжних колег. Загальні тенденції до інтеграції наукових знань розкрили перед краєзнавством як міждисциплінарним напрямом, що

виник на фундаменті, закладеному історією, етнографією, географією, археологією, природознавством, генеалогією, економікою, культурологією тощо, нові перспективи. Як комплексна галузь наукового знання краєзнавство активно синтезує принципи та методологічні підходи суміжних наук, розробляючи власний інструментарій, теоретичні атрибути, притаманні кожній самодостатній науковій галузі. Сформувавши власну об'єктно-предметну сферу, здійснивши чітку постановку завдань і засобів їх розв'язання, визначивши специфіку тематичного поля та науко-дослідних компетенцій, краєзнавство на початку XXI ст. оформилося, як комплексна наука, що вивчає конкретну територію в просторовому та соціокультурному вимірах і характеризується складною структурою, яка включає в себе географічну, соціокультурну та історичну складові¹⁹.

Як зазначалося вище, із відновленням національної державності відбулося піднесення всеохоплюючого краєзнавчого руху, що сприяло поглибленню досліджень науково-теоретичних засад краєзнавства. Завдяки внеску науковців відбулася трансформація краєзнавства від «методу», «сукупності знань» до статусу фундаментальної, інтегративної, комплексної наукової галузі зі своєю об'єктно-предметною сферою, завданнями, категоріально-понятійним апаратом, методикою.

Розвиток наукового краєзнавства актуалізував питання створення науково-дослідного інституту краєзнавства в системі НАН України для більш ефективного здійснення координації наукових досліджень у галузі краєзнавства та вироблення її стратегії на майбутнє. Про нагальність такої наукової установи свідчать суспільно значима роль та місце краєзнавства у соціогуманітарному просторі нашої країни, актуальні тенденції та новітні підходи в розвитку краєзнавчих досліджень, необхідність повноцінного використання його наукового потенціалу. Утвердженню краєзнавства як інтегративної системи знань та самостійної науки про конкретний край сприяли також процеси в сучасному науковому просторі, пов'язані з поступовим переходом від дисциплі-

¹⁸ Українське краєзнавство в соціокультурному просторі: історичні ретроспекції та виклики сучасності. Збірник матеріалів XIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Івана Франка та 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського, м. Київ, 25 листопада 2016 р. / За заг. ред. О.П. Реєнта. К., 2017. С. 11–13.

¹⁹ Гончаров О. Науковий потенціал краєзнавства: ретроспективний погляд, сучасний стан та шляхи підвищення ефективності // Краєзнавство. 2015. № 1 – 2. С. 129 – 143.

нарної диференціації до міждисциплінарної інтеграції. Ідея інтегративного підходу, який поширився в наукостворенні останньої третини ХХ ст., дозволив на основі краєзнавчих досліджень окремих дисциплін сформувати цілісну науку з вивчення краю як природно-історично-соціально-територіального комплексу в просторово-часовому вимірі.

Діяльність наукової інституції з краєзнавства за науково-методичної допомоги НАН України дала б можливість подальшого вдосконалення науково-теоретичних засад, поглиблення досліджень джерельної бази, розширеного вивчення галузевих напрямів краєзнавства. Одним із важливих кроків щодо інституційного оформлення краєзнавчого напрямку в системі НАН України стало поновлення в 2018 р. роботи Міжвідомчої ради з краєзнавства при Президії НАН України та розробка програми її співпраці з науковими, культурно-освітніми й державними інституціями України, що сприяло розширенню професійних комунікацій, зміцненню партнерських зв'язків і підтримки краєзнавства. Був затверджений її оновлений склад, до якого ввійшли відомі вчені, державні діячі, керівники академічних установ, ректори провідних закладів вищої освіти України, представники окремих міністерств і відомств.

Члени Міжвідомчої координаційної ради з питань краєзнавства розробляють практичні рекомендації щодо поширення краєзнавства в закладах вищої освіти, сприяють розробці навчальних програм, підготовці підручників і посібників із краєзнавства для навчальних закладів, методичних рекомендацій із практичної організації досліджень рідного краю у процесі навчально-виховної роботи серед студентів і школярів²⁰. Рада виступає своєрідним лобістом щодо державної підтримки видання наукової, навчальної та науково-популярної літератури з краєзнавства, вносить до органів державної влади, органів місцевого самоврядування пропозиції з питань розвитку краєзнавчих досліджень і крає-

знавчої роботи, відзначення ювілеїв та пам'ятних дат²¹. Роботу ради забезпечує Інститут історії України НАН України спільно з Національною спілкою краєзнавців України.

Серед важливих напрямів діяльності краєзнавців слід виділити галузь історичного краєзнавства, зокрема низку суспільно значимих програм всеукраїнського рівня. Пріоритетним залишається завдання з підготовки енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України», де, окрім координації масштабної роботи з дослідження населених пунктів нашої країни, слід комплексно проаналізувати величезний масив краєзнавчої літератури, який з'явився в останні десятиліття, вивчити актуальну проблему зниклих поселень, окреслити чіткі перспективи та можливості здійснення такого загальноукраїнського видання.

Особливої уваги заслуговує проблема зниклих населених пунктів, яка значно актуалізувалася в 2022 р. з початком повномасштабного вторгнення країни-агресорки в Україну. Зауважимо, що лише впродовж ХХ ст., до 1991 р., Україна втратила майже 2000 населених пунктів. Одні згоріли в полум'ї світових воєн, інші залишилися без мешканців у роки Голодомору, примусових депортацій населення, чимало сіл ліквідовано під час розбудови промислових зон, створення величезних штучних водоймищ, унаслідок реалізації теорії «безперспективності» тощо. Лише під час будівництва одного з найбільших в Україні водосховища Кременчуцької ГЕС назавжди пішли під воду 25 населених пунктів²². Тематика зниклих та затоплених сіл ретельно досліджується краєзнавцями в Переяславі та Черкасах. За статистикою від 1991 р. до 2013 р. в Україні зник 641 сільський населений пункт, із них через відсутність мешканців – 528, через об'єднання з іншими населеними пунктами – 113²³. Нині, під час російсько-української війни, коли ворог цинічно і жорстоко стирає з лиця землі українські міста і села, завдання краєзнавців – зберегти пам'ять про знищені населені пункти, їхню історію та культуру.

²⁰ Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань краєзнавства // Поточний архів Національної спілки краєзнавців України.

²¹ Реєнт О. П. Краєзнавство в Україні: історичні традиції і стратегія розвитку / Нац. акад. наук України, Міжвідом. координац. рада з питань краєзнавства, Нац. спілка краєзнавців України. Київ : Фоліант. 2019. С. 117–119.

²² Сало І., Стек Л. Затоплена Україна: 25 міст і сіл під водами Дніпра – так вирішила партія. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/18/73460/>

²³ Хмельовська О. За роки незалежності з мапи України зникло 641 село. URL: <https://tyzhden.ua/News/77330>

Спілка краєзнавців спільно з Інститутом історії України, Службою безпеки України ініціювали Державну програму науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», яка нараховує нині понад 140 томів. За архівно-кримінальними справами Галузевого державного архіву СБУ виявлено понад 730 тис. жертв політичних репресій. Багатотомне видання покликане служити відновленню історичної справедливості, ґрунтовному висвітленню трагічних подій в історії України, повернути незаслужено забуті імена державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, ушанувати тих, хто боровся за свободу й незалежність України. Завданням краєзнавців та науковців є цілісне та правдиве відтворення сутності тоталітарного режиму, методів та засобів цієї людиноненавницької машини, щоб убезпечити українське суспільство від рецидивів у майбутньому.

Руйнівні наслідки сучасної російсько-української війни спонукають краєзнавців посилити роботу в пам'яткоохронній сфері. Впродовж останніх десятиліть краєзнавці реалізують масштабний проєкт – підготовка фундаментального 28-томного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України», особливість якого полягає в комплексному підході до дослідження нерухомої культурної спадщини нашої країни. Варто зазначити, що в Україні нараховується понад 130 тис. пам'яток історії та культури, які перебувають під охороною держави. Вже вийшли друком книги по Києву (у трьох частинах), Харкову (у п'яти частинах), матеріали до видання томів по Чернігівській, Полтавській областях, електронні версії по Херсонській області, місту Севастополю та ін.²⁴ Узагальнюючи досвід роботи над багатотомним виданням, з'ясовано, що Звід є науковою формою інвентаризації пам'яток, які стоять

на державному обліку, науковою базою для підготовки сучасного Державного реєстру нерухомих пам'яток України, основою для створення автоматизованої бази даних про всі об'єкти, своєрідною публічною охороною грамотою для кожного об'єкту національного культурного надбання.

Актуальність пам'яткоохоронної тематики особливо зросла в умовах російсько-української війни, зокрема щодо документування втрат та збереження культурної спадщини, яка розглядається на державному рівні серед пріоритетних питань національної безпеки. Вочевидь, що багатотомне видання «Звід пам'яток історії та культури України» має стати важливою складовою гуманітарної політики України, яке набуває ключового значення для проведення інвентаризації пам'яток, що перебувають на державному обліку, збору відомостей про зруйновані об'єкти, виявлення й дослідження нових об'єктів культурного надбання, щоб репрезентувати культурний потенціал нашої держави в цілому, і водночас розкрити культурні надбання кожного регіону²⁵. За офіційними даними станом на кінець січня 2025 р., внаслідок російської агресії в Україні було пошкоджено або зруйновано 1 333 пам'ятки культурної спадщини, з них 131 пам'ятка має національне значення, 1 126 – місцеве, а 76 – перебувають у статусі щойно виявлених²⁶. Варто наголосити, що музейна галузь також потерпає від бойових дій: країна-агресорка викрала на тимчасово окупованих територіях 1,7 млн музейних цінностей²⁷, довелося евакуювати 63 музейних заклади²⁸. Щодо втрат архівної сфери, то зафіксовано понад 30 пошкоджень архівних установ, з фондів Державного архіву Херсонської області викрадено понад 45% архівних справ, у Межівському архівному підрозділі на Дніпропетровщині знищено близько 10% архів-

²⁴ Денисенко Г. А. Підготовка «Зводу пам'яток історії та культури України»: наукові напрацювання та перспективи // Краєзнавство. 2012. № 3. С. 118–125.

²⁵ Маньковська Р. В. Нерухомі пам'ятки України під час російсько-української війни (2022–2023 рр.): дослідження та фіксація втрат. Аналітична довідка. К.: Інститут історії України НАН України, 2025. С. 12–14.

²⁶ Війна. Культурна спадщина // Офіційний сайт Міністерства культури та стратегічних комунікацій України. 01.02.2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1333-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2185-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu-stantom-na-kinecz-sichnya-2025-roku/>

²⁷ Росія викрала на ТОТ 1,7 млн об'єктів української культурної спадщини // Офіційний сайт Міністерства культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://suspilne.media/crimea/993175-rosia-vikrala-na-tot-17-mln-obektiv-ukrainskoi-kulturnoi-spadsini-minkult/>

²⁸ Евакуйовано цінності ще з 4 музеїв, загалом евакуація відбулася у 63 закладах культури // Офіційний сайт Міністерства культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/evakujovano-czinnosti-shhe-z-4-muzeyiv-zagalom-evakuacziya-vidbulasya-u-63-zakladah-kultury/>

них колекцій, повністю згорів архів Служби безпеки України в Чернігові²⁹. Ворог нищить українські бібліотеки: зруйновано майже 1000 закладів, разом з ними понад 200 мільйонів книг³⁰.

Для здійснення комплексного аналізу проблеми втрат об'єктів культурної спадщини України під час російсько-української війни за ініціативою Інституту історії України НАН України Спілка краєзнавців спільно з Центром дослідження історико-культурної спадщини України започаткували проект з підготовки Каталогу-довідника «Нерухомі пам'ятки культурної спадщини України: втрати внаслідок російсько-української війни», в межах якого проводиться фіксація об'єктів нерухомої культурної спадщини України, розроблено методику опису нерухомих історико-культурних об'єктів, досліджено втрати культурної спадщини під час російсько-української війни в 2022–2023 рр., підготовлено наукові довідки на 872 зруйновані та пошкоджені нерухомі пам'ятки у 16 областях України та Києві, у співпраці з Національною історичною бібліотекою України сформовано покажчики: іменний, географічний та об'єктів культурної спадщини, здійснено підбір ілюстративного матеріалу. Російсько-українська війна активізувала процеси з переосмислення минулого в контексті формування меморіального простору в сучасній Україні, деколонізації та деколонізації публічного простору, вивчення зарубіжного досвіду із захисту культурної спадщини, посилила підтримку України міжнародними організаціями зі збереження культурної спадщини³¹.

До пріоритетних напрямів у роботі Національної спілки краєзнавців України належить освітянське краєзнавство, котре в сучасних умовах розглядається як складова національної освіти. Система національної освіти є вагомою складовою в поширенні краєзнавчих знань. Завдання, які стоять перед краєзнавством, тісно переплі-

таються з освітніми пріоритетами, зокрема виховання в громадян почуття національної свідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського та інших народів, пов'язаних із ним своєю долею, усебічне сприяння відродженню духовності та історичної пам'яті в суспільстві. Адже історія є цементуючим ферментом громадянського суспільства. Усвідомлення громадянства як належності до історичної спільноти – українства та держави – України базується на минушині. Історія не є лише зводом фактів, переліком славетних подій, завчених правил або привабливих гасел. Історія потребує культури мислення, себто розуміння того, як твориться, пишеться та репрезентується наша минашина. Тим паче, що вміння критично мислити, на превеликий жаль, майже не виробляється ані в школі, ані у більшості вишів³² і має стати ключовим аспектом освітнього процесу.

Розвиток краєзнавства, стан його впровадження в усі ланки системи освіти засвідчує актуальність взаємообумовленості цих двох систем. Глибоке проникнення краєзнавства в систему української освіти наповнює її національним змістом і формою. Краєзнавство виступає як важливий інструмент науково-інтелектуального та духовного впливу на формування державницької свідомості та патріотичних почуттів у молодих громадян нашої країни.

У 2016 р. Спілка підготувала та за підтримки Харківського національного університету ім. В. Каразіна видала навчальний підручник «Основи краєзнавства» для студентів закладів вищої освіти, уніфікований для всіх галузевих профілів. До написання підручника було залучено дослідників, педагогів, фахівців-краєзнавців із провідних наукових установ та університетів Києва, Харкова, Кам'янця-Подільського, Чернігова, Черкаса, Луцька, Львова. НСКУ обстоює необхідність введення навчального курсу «Основи краєзнавства» до навчальних програм вищої школи всіх спеціальностей.

²⁹ Втрати Національного архівного фонду від початку повномасштабного вторгнення менше 2% – голова Укрдержархіву // Interfax-Україна. 17.03.2025. <https://interfax.com.ua/news/general/1056228.html>

³⁰ Кравченко С. Росіяни знищили або пошкодили майже 1000 бібліотек в Україні, а з ними – понад 200 млн книжок // Еспресо. 30.09.2024. <https://espresso.tv/viyana-z-rosiyeyu-rosiyani-znishchili-abo-poshkodili-mayzhe-1000-bibliotek-v-ukraini-a-z-nimi-ponad-200-mln-knizhok>

³¹ Поточний архів Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України.

³² Смолій В. А. До читача // Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минушини. Діалоги з істориками. Кн. 3 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, С. Блашук. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. С. 15.

Роботу з видання навчальної літератури активізували й регіональні організації Національної спілки краєзнавців України. Серед доробків краєзнавців: навчальний посібник «Черкащина в добу Української революції 1917–1921 рр.³³», викладання автором у виші дисциплін «Історія рідного краю» та «Історичне краєзнавство» навчальний посібник «Харківщинознавство», шкільний підручник із курсу «Луганщина – наш рідний край», підручник для загальноосвітньої школи «Новітня історія Полтавщини (II половина XX ст.)», посібник із краєзнавчого курсу «Наше місто» (м. Калуш Івано-Франківської обл.) та ін.

Водночас слід наголосити, що в закладах вищої освіти, на гуманітарних факультетах відкрито кафедри зі спеціалізацією краєзнавства, де здійснюється підготовка наукових кадрів у цій галузі. Помітно збільшилася кількість дисертаційних досліджень на краєзнавчу тематику, що дозволяє поглиблено розробляти наукові засади та джерельну базу краєзнавства. Такі навчальні кафедри працюють у вишах Києва, Чернігова, Черкащини, Полтави, Луцька, Івано-Франківська, Кам'янець-Подільського, Львова, Чернівців. У Київському національному університеті ім. Т. Шевченка кафедру етнології та краєзнавства нині очолює член-кореспондент НАПН України, член НСКУ, доктор історичних наук, професор В. Капелюшний. Кафедру історичного краєзнавства на історичному факультеті Львівського національного університету ім. І. Франка було створено в 1998 р., а 2000 р. відкрито спеціалізацію «Історичне краєзнавство». На Івано-Франківщині науково-дослідну діяльність активно проводить кафедра туризмознавства і краєзнавства факультету туризму Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Плідно працює кафедра археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка. В Уманському державному педагогічному університеті ім. П. Тичини в 2003 р. започатковано науково-дослідну лабораторію «Педагогічне краєзнавство Черкащини», яка входить до складу науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства.

Відзначаючи поштовх у розвитку освітянського краєзнавства, ми спираємося на діяль-

ність наукових установ та освітніх закладів, з якими співпрацює НСКУ. При університетах створено центри з вивчення краю. Серед них, Центр краєзнавства ім. академіка П. Тронька – науково-дослідний підрозділ Харківського національного університету ім. В. Каразіна під керівництвом голови Харківської обласної організації НСКУ, професора С. Куделка, створений у 2008 р. для координації досліджень у галузі краєзнавства в Харкові та на Слобожанщині³⁴. На Волині при Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі Українки впродовж тривалого часу діє потужна наукова школа краєзнавства. У 1996 р. при університеті розпочало роботу відділення Інституту дослідів Волині (Вінніпег). З 2011 р. за рішенням Полтавської обласної ради діє Центр із дослідження історії Полтавщини, який очолює відомий дослідник краю, автор шкільних підручників із краєзнавства Полтавщини, заслужений учитель України, член НСКУ О. Білоусько. У 1992 р. при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича з ініціативи доктора хімічних наук, професора О. Панчука та доктора філологічних наук, професора Т. Кияка створено Центр буковинознавства, котрий вивчає історію культурного, економічного й соціального розвитку Буковини, міграційні та демографічні процеси, релігійне життя різних конфесійних груп, історико-культурну спадщину регіону.

Важливим осередком поширення шкільного краєзнавства став Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді Міністерства освіти та науки України, який об'єднує понад сотню центрів туризму та краєзнавства учнівської молоді, станцій юних туристів. Вагому роль у розвитку шкільного краєзнавства відіграють Мала академія наук та учнівські наукові товариства. В Україні вже впродовж багатьох десятиліть існує унікальний досвід позашкільної освіти. На теренах пострадянського простору ця традиція занепала, а в Європі та в цілому у світі такий формат дитячої освіти відсутній. Однак, Мала академія наук – це ефективний формат розвитку наукової творчості в учнів. Вона об'єднує 27 територіальних відділень, 102 наукових товариства обдарованої молоді.

³³ Голиш Г. Черкащина в добу Української революції 1917–1921 рр. [Текст] : рец. на кн. : Мельниченко В. Черкащина в добу Української революції 1917–1921 рр. / Г. Голиш // Краєзнавство. 2017. № 1/2. С. 274–276.

³⁴ Центр краєзнавства імені академіка П.Т. Тронька. URL: <http://tronkocentr.karazin.ua/uk/golovna/>

Національна спілка краєзнавців України підтримує відділення історії, зокрема секцію історичного краєзнавства Малої академії наук та відзначає кращі роботи своїми дипломами. Співпраця МАН із НСКУ сприяє поглибленому вивченню учнями історії України. Піклуючись про молодь сьогодні, ми готуємо міцне підґрунтя на майбутнє. Тому наше завдання – підтримати інтерес юнацтва до досліджень, утвердити серед молоді думку, що займатися наукою перспективно й важливо для суспільства. Шкільне краєзнавство в сьогоднішніх умовах набуває величезного значення. Воно повинно стати орієнтиром у формуванні національної свідомості, виробленні громадянської позиції в молодого покоління. Освіта повинна мати гуманістичний характер і ґрунтуватися на культурно-історичних цінностях українського народу, а її одним із головних пріоритетів має стати національне виховання з невід’ємною складовою – краєзнавством, спрямованим на залучення молодого покоління до вивчення історії й культури рідного краю, формування свідомого громадянина України, виховання любові до рідної землі.

Значущою галуззю краєзнавства в сучасному інформаційному суспільстві є бібліотечне краєзнавство як вагома джерельно-інформаційна база українського краєзнавства. Спостерігаємо період його піднесення, що обумовлено загальним розвитком краєзнавства та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в бібліотечній галузі. Потенціал цієї галузі краєзнавства широкий, багатогранний та, вважаємо, нині недостатньо використаний. Необхідно підкреслити пізнавально-виховну й популяризаторську функції бібліотек, зокрема діяльність краєзнавчих клубів, товариств дослідників рідного краю, запровадження освітніх програм, спрямованих на поширення серед молоді знань про історію та культуру своєї малої батьківщини, проведення виставок, а останнім часом і електронних представлень краєзнавчої літератури.

Варто відзначити багаторічну плідну співпрацю Національної спілки краєзнавців України й Національної історичної бібліотеки України, яка ще в 1960–1970-х рр. стала головним методичним центром із підготовки багатотомного видання

«Історія міст і сіл УРСР», акумулювавши згодом весь напрацьований матеріал в окремій краєзнавчій картотеці бібліотеки. З 2011 р. традиційними стали «Троньківські читання», спільно з працівниками бібліотеки реалізуються проекти «Електронний каталог краєзнавчих видань», «Міста і села України», «Електронна Шевченкіана», вперше підготовлено систематичний покажчик змісту журналу «Краєзнавство» (1927–2017 рр.)³⁵, Каталог-довідник втраг нерухомої культурної спадщини України під час російсько-української війни в 2022–2023 рр.

Значні здобутки та перспективи в Україні мають музейне та туристичне краєзнавство. Краєзнавці продуктивно співпрацюють із музейними закладами та туристичними установами, ініціюють та долучаються до створення нових музеїв, громадських осередків і музейних кімнат у населених пунктах та навчальних закладах, проведення музейних заходів, розробки екскурсійних маршрутів. Краєзнавчі ініціативи в туристичній галузі відіграють важливу роль у зміцненні та підтримці місцевих громад, оскільки вони сприяють розвитку туристичних можливостей, що приносить економічний ефект для громади. Завдяки реалізації краєзнавчих проектів, місцева громада починає отримувати новий поштовх до зростання, що позитивно впливає на економіку регіону в цілому.

Спілка очолює та координує краєзнавчий рух в Україні, який сприяє популяризації та збереженню національної культури, зміцненню патріотизму та формуванню суспільної свідомості, що особливо важливо в умовах воєнного стану. Дієвою формою громадської діяльності та просвітницької роботи Спілки щодо залучення громадян до краєзнавчого руху та, зокрема, до проблем збереження історико-культурної спадщини України, стали науково-краєзнавчі експедиції, яких здійснено понад тридцять на Полтавщину, Львівщину, Чернігівщину, Дніпропетровщину, Запоріжжя, Херсонщину, Кіровоградщину, Вінниччину, Волинь, Хмельниччину, Черкащину, Київщину, Чернігівщину, Закарпаття, Сумщину та ін.³⁶ У межах експедицій проводяться тематичні круглі столи, наукові наради та консуль-

³⁵ Краєзнавство: науковий журнал. 1927–2017: систематичний покажчик змісту / Заг. ред. О. Реєнт; Наук. ред. Р. Маньковська; Уклад. О. Михайлова. НАН України, Інститут історії України; Національна спілка краєзнавців України; Міністерство культури України; Національна історична бібліотека України. К., 2019. 400 с.

³⁶ Джерела духовності: Науково-краєзнавчі експедиції Національної спілки краєзнавців України 2009–2013 рр. Документи та матеріали / Нац. спілка краєзнавців України; за заг. ред. О. П. Реєнта; упоряд.: Є. В. Букет, С. Д. Гальчак, В. І. Дмитрук, Р. В. Маньковська. Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2014. 340 с.

тації з провідними фахівцями, розглядаються проблеми збереження духовної та матеріальної культурної спадщини³⁷. Вважаємо, що розширення цього напрямку діяльності та поглиблення експедиційної проблематики сприятимуть ефективній реалізації просвітницького потенціалу краєзнавства.

В умовах російсько-української війни своє продовження та нове змістове наповнення отримав меморіально-просвітницький проєкт «Закарбовані історією імена» щодо встановлення в усіх регіонах країни пам'ятних таблиць на честь видатних постатей і знаменних подій історії України та краю. Нині він сприятиме увічненню пам'яті сучасних героїв України – учасників російсько-української війни, які віддали своє життя за незалежність і свободу України.

Важливе значення для вирішення нагальних завдань з краєзнавства має співпраця НСКУ з органами державної влади. Завдяки цій взаємодії забезпечується узгоджене вивчення та охорона пам'яток у регіонах, організація спільних культурно-просвітницьких заходів. Державна підтримка дозволяє краєзнавцям ефективно реалізовувати наукові та освітні проєкти, залучати молодь до вивчення рідного краю. Результатом взаємодії НСКУ та вищих органів державної влади, визнанням праці краєзнавців державою стало присудження стипендій Президента України, Міністерства культури та стратегічних комунікацій України для членів Спілки. Така співпраця має з року в рік зростати.

Краєзнавці тісно взаємодіють з колегами з національних спілок, громадських об'єднань та організацій в нашій країні й за кордоном, зокрема з питань збереження національної історико-культурної спадщини. Налагоджено співпрацю НСКУ з багаторічними партнерами освітньої, музейної, бібліотечної, пам'яткоохоронної, туристичної галузей, а також з колегами з Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, представниками української діаспори Польщі. Краєзнавці презентують результати своєї діяльності в доповідях на міжнародних закордонних наукових конференціях, симпозіумах, читаннях, публікуються в іноземних наукових збірниках, журналах.

НСКУ приділяє значну увагу видавничій діяльності, насамперед щодо випуску журналу «Краєзнавство» як впливової трибуни не лише для спільчанського загалу, але й для вчителів, бібліотекарів, фахових істориків, усіх, хто займається вивченням рідного краю, цікавиться його минулим. У 2027 р. журналу «Краєзнавство» виповниться сто років. Редакційна колегія журналу, яку очолює Олександр Реєнт, робить вагомий внесок в розвиток краєзнавства, популяризацію його здобутків серед українських та зарубіжних читачів. Від 2000 р. співзасновником журналу є Інститут історії України Національної академії наук України. Постановою президії ВАК України від 27 травня 2009 р. журнал внесено до переліку наукових фахових видань, включено до бібліографічної бази даних наукових публікацій РІНЦ³⁸. Варто відзначити, що свої друковані органи мають регіональні краєзнавчі організації: «Краєзнавство Черкащини», «Краєзнавець Прикарпаття», «Галицька брама», «Краєзнавчий вісник Кіровоградщини», «Сумський історико-архівний журнал», «Сумська старовина», «Сіверянський літопис», «Ніжинська старовина», «Острозький краєзнавчий збірник» тощо.

Зважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій, інформаційна діяльність НСКУ потребує постійного удосконалення. Нині краєзнавчий рух посів помітне місце в інформаційному просторі³⁹. Позиціонуючи цей сегмент інформаційного поля, потрібно створити комплексний краєзнавчий портал. Інтеграція в соціальні мережі створює додатковий інструментарій впливу та залучення до співпраці нових ентузіастів краєзнавства, розширює можливості не лише для обміну інформацією, а й запровадження нових, нетрадиційних форм роботи (інтернет-конференції, реалізація проєктів у «Вікіпедії» тощо). Наприкінці 2008 р. було створено веб-сайт Національної спілки краєзнавців України. У березні 2012 р. його було підключено до історичного порталу histans.com. Актуальним залишається завдання оперативного розміщення інформації про діяльність обласних осередків НСКУ, а також використання більшого арсеналу сучасних методів поширення електронного контенту³⁸. Потенційні можливості

³⁷ Національна спілка краєзнавців України в інформаційному просторі. До 90-річчя наукового журналу «Краєзнавство» / [відп. ред. О. П. Реєнт; упоряд.: Є. В. Букет, В. І. Дмитрук, Р. В. Маньковська, В. І. Милько. Київ : НСКУ, 2017. 183 с.

³⁸ Милько В. Статистика офіційного сайту та facebook-сторінки НСКУ // Національна спілка краєзнавців України в інформаційному просторі: До 90-річчя журналу «Краєзнавство» / Відп. ред. О. П. Реєнт; упор. Є. В. Букет, В. І. Дмитрук, Р. В. Маньковська, В. І. Милько. К., 2017. С. 178–180.

краєзнавства в поєднанні з інформаційними технологіями значно підвищують результативність діяльності Спілки.

Ретроспективний аналіз розвитку краєзнавства в Україні протягом останнього століття засвідчує його значущу роль як самостійної наукової дисципліни з потужним дослідницьким, освітньо-просвітницьким і націєтворчим потенціалом. Краєзнавство, функціонуючи як інтегративна наука про край, виступає ключовим чинником у збереженні та популяризації історико-культурної спадщини, традицій і духовних цінностей українського народу. Водночас ця галузь знань виконує суттєву соціальну функцію, сприяючи процесам державотворення, утвердженню національної ідентичності та зміц-

ненню соборності України. Протягом століття краєзнавство не лише еволюціонувало до рівня самостійної наукової сфери, а й перетворилося на важливий інструмент суспільної консолідації та історичної самоідентифікації. У сучасному контексті збройної агресії проти України соціогуманітарна місія краєзнавства набуває особливої актуальності. Подальший розвиток краєзнавчого руху має стратегічне значення для національної єдності, культурного поступу та державної безпеки. Праця краєзнавців, спрямована на збереження культурної спадщини, повинна отримати належну державну підтримку та суспільне визнання як один із визначальних чинників культурного і суверенного поступу української держави.

References

1. Reient O. (Ed.). (2021). *Osnovy kraieznavstva: Pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* Kyiv [in Ukrainian].
2. Denysenko H. (2012). *Pidhotovka «Zvodu pamiatok istorii ta kultury Ukrainy»: naukovi napratsivuvannia ta perspektyvy.* *Kraieznavstvo.* 3, 118–125 [in Ukrainian].
3. Zhvanko L. (2010). *Kraieznavstvo. Konspekt leksii.* Kharkiv.: KhNAMH. [in Ukrainian].
4. Kashaba O. (2005). *Fenomen istorychnoho kraieznavstva v konteksti rozvytku istorychnoi nauky.* *Kraieznavstvo.* 1, 31–34 [in Ukrainian].
5. Reient O. (Ed.). (2019). *Kraieznavstvo: naukovyi zhurnal. 1927–2017: systematychnyi pokazhchyk zmistu.* Kyiv: Natsionalna spilka kraieznavtsiv Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Mankovska R. (2025). *Nerukhomi pamiatky Ukrainy pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2022–2023 rr.).* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Reient O. (Ed.). (2017). *Natsionalna spilka kraieznavtsiv Ukrainy v informatsiinomu prostori. Do 90-richchia zhurnalu «Kraieznavstvo».* Kyiv: NSKU. [in Ukrainian].
8. Reient O. (2015). *Z istorii Natsionalnoi spilky kraieznavtsiv Ukrainy (do 90-richchia zasnovannia).* *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 3, 5–10 [in Ukrainian].
9. Reient O. (2019). *Kraieznavstvo v Ukraini: istorychni tradytsii i stratehiia rozvytku.* Kyiv: Foliant. [in Ukrainian].
10. Reient O. (2017). *Nove doslidzhennia z problem rehionalnoi istorii.* *Arkhivy Ukrainy.* 3/4, 216–223. [in Ukrainian].
11. Reient O. (2000). *Patriarkh ukrainskoho kraieznavstva.* *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 3, 111–119. [in Ukrainian].
12. Reient O., Dmytruk V. (2015). *Postup ukrainskoho kraieznavstva.* *Kraieznavstvo.* 1/2, 8–27. [in Ukrainian].
13. Smolii V., Yas O. (2022). *Suchasna rosiisko-ukrainska viina u svitli postkolonializmu.* *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy.* 6, 3–16. [in Ukrainian].